

Marcin Łuszczczyk

Kontrowersje wokół rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych

Ekonomiczne Problemy Usług nr 52, 633-641

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARCIN ŁUSZCZYK

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie

KONTROWERSJE WOKÓŁ ROZWOJU TURYSTYKI NA OBSZARACH PRZYRODNICZO CENNYCH

Wprowadzenie

Już od kilku dziesięcioleci można obserwować zmiany cywilizacyjne, których wynikiem jest stopniowa utrata nadrzędnej roli przemysłu na rzecz wiedzy i informacji. Są one szczególnie widoczne w krajach wysoko rozwiniętych. Cywilizacja industrialna, będąca obecnie u schyłku, zastąpiła w końcu XVIII wieku cywilizację agrarną. Przez kolejne dwa wieki podstawą tworzenia dochodu narodowego był przemysł. Wpłynął on nie tylko na poziom bogactwa społeczeństw, ale również na ich model konsumpcji oraz obecny stan środowiska. Dominacja przemysłu wytworzyła również zapotrzebowanie na bierną turystykę, która sprzyjała odpoczynkowi po pracy fizycznej¹. Turystyka nastawiona na intensywną konsumpcję, związana często z pobytem dużych grup turystów w jednym miejscu, na skutek zwiększonej antropopresji nie zawsze jednak respektowała uwarunkowania środowiska naturalnego. Zmiany cywilizacyjne kreują popyt na aktywną turystykę w miejscach możliwie najmniej przekształconych przez człowieka. Najlepiej tym warunkom odpowiadają tereny o wysokich walorach środowiskowych, oferując bliski kontakt z naturą. Niestety, ukształtowane przez lata wyłącznie konsumpcyjne podejście do wypoczynku nie uwzględnia uwarunkowań aktywności człowieka na obszarach przyrodniczo cennych. Rosnący popyt na usługi turystyczne w warunkach ograniczonej podaży rodzi niewątpliwie kontrowersje dotyczące sposobu wykorzystania obszarów przyrodniczo cennych.

¹ *Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2005, s. 5.

Niniejszy artykuł stanowi nawiązanie do toczącej się dyskusji dotyczącej możliwości rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych. Osoby bliżej związane z ochroną środowiska podkreślają walory obszarów przyrodniczo cennych, które stanowią potencjał, a zarazem szansę rozwoju turystyki i zgodnej egzystencji człowieka ze środowiskiem naturalnym. Z drugiej zaś strony lokalne społeczności oraz przedsiębiorcy, przedkładając często prywatne korzyści nad społeczny interes, argumentują, że obowiązujące ograniczenia aktywności turystycznej stanowią przeszkodę w rozwoju tych terenów. Autor proponuje omówienie funkcji, jakie realizuje środowisko naturalne oraz technocentrycznych i pozaprzemysłowych wartości obszarów przyrodniczo cennych. Przygotowane opracowanie ma uzasadnić konieczność wprowadzenia ograniczeń wykorzystania, także dla celów turystyki, obszarów przyrodniczo cennych.

1. Funkcje środowiska naturalnego

Pod pojęciem środowiska naturalnego rozumie się najczęściej ogół elementów przyrodniczych tworzących warunki życia człowieka, a w szczególności: powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, świat roślinny i zwierzęcy, krajobraz oraz klimat. Przytoczona definicja ma charakter normatywny. Z uwagi na różnorodne związki człowieka z otaczającą go przyrodą pojęcie środowiska jest definiowane na wiele sposobów. Każda z definicji kładzie nacisk na te problemy, które są przedmiotem szczegółowych badań ich autorów. Definicje tworzone na potrzeby nauk ekonomicznych uwydatniają przede wszystkim gospodarcze, społeczne i techniczne znaczenie środowiska. W tym ujęciu środowisko spełnia w działalności człowieka następujące funkcje:

- tworzy infrastrukturę biologiczną podtrzymującą życie, które rozwija się nawet wtedy, gdy nie ma systemu gospodarczego i społecznego, a tym samym środowisko naturalne stanowi niezbędny warunek jego istnienia i funkcjonowania,
- tworzy infrastrukturę przestrzenną, która jest polem działalności gospodarczej człowieka,
- tworzy infrastrukturę gospodarczo-techniczną, w której poszczególne komponenty środowiska stają się elementami procesów produkcyjnych,
- stanowi źródło surowców, które zapewniają ciągłość procesów gospodarczych,
- warunkuje istnienie oraz rozwój dóbr i usług konsumpcyjnych,
- przejmuje odpady, posiadając samoistne możliwości ich utylizacji.

Przyjęcie przez środowisko tyłu różnorodnych, a jednocześnie istotnych funkcji sprawia, że staje się ono dla człowieka głównym źródłem dóbr materialnych i przeżyć estetycznych. Zaspokaja istotne potrzeby człowieka, zapewniając jego

rozwój jednostkowy i społeczny. W praktyce oznacza to, że nie istnieje żadne społeczeństwo, które mogłoby funkcjonować w oderwaniu od środowiska. Znaczenie wymienionych funkcji realizowanych przez środowisko pozwala stwierdzić, że priorytetowym zadaniem jest ochrona środowiska i zapewnienie zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego. Działania te obejmują także aktywność człowieka w sferze turystyki.

2. Wartość obszarów przyrodniczo cennych

Współcześnie specjalnego znaczenia nabierają obszary przyrodniczo cenne, które według powszechnego rozumienia oznaczają tereny o szczególnych wartościach przyrodniczych. Należy przy tym zaznaczyć, że w kontekście rozwoju turystyki nie chodzi o szczególnie wartościowe zasoby naturalne, które mogą być wykorzystane w celach przemysłowych². W tym względzie największe znaczenie na pozaprzemysłowa wartość środowiska ograniczona do fauny i flory, walorów krajobrazowych oraz tych elementów środowiska, które oddziałują na organizm ludzki i kształtują zachowania człowieka. Największą wartość dla turystyki mają zatem rejony o dużej bioróżnorodności, niewielkim stopniu zmian i niskim poziomie zanieczyszczeń, które nie zakłócają funkcjonowania pierwotnych ekosystemów.

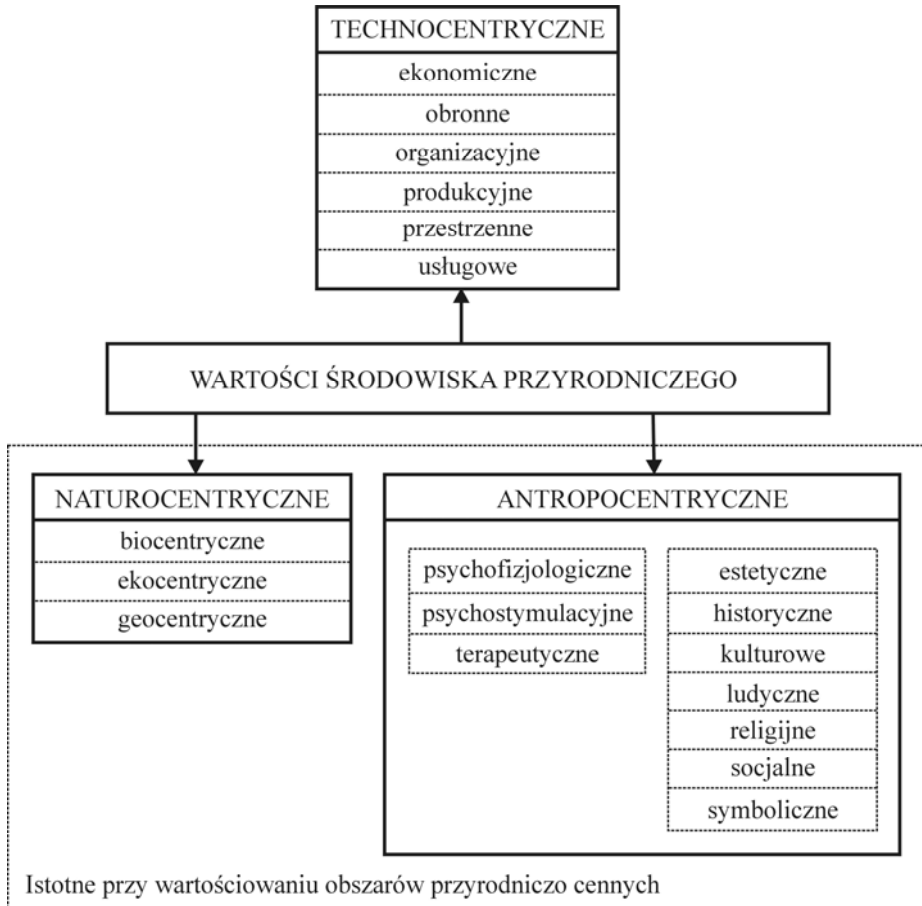
Przedstawiony na rysunku 1 sposób ukazania wartości środowiska ma charakter funkcjonalny i stanowi jeden z wielu systemów jego oceny. Cechą charakterystyczną tej metody klasyfikacji jest wyodrębnienie trzech grup właściwości środowiska, stanowiących o jego wartości. Można przy tym rozpatrywać różnego rodzaju relacje zachodzące pomiędzy poszczególnymi cechami środowiska.

Największy wpływ na wartość obszarów przyrodniczo cennych mają cechy naturocentryczne. Wśród nich należy wymienić zarówno cechy nieożywionych elementów środowiska, w tym elementów krajobrazu i struktury przestrzeni, jak i wartość środowiska z punktu widzenia organizmów żywych oraz sprawność funkcjonowania układów ekologicznych, która warunkuje trwałość poszczególnych gatunków.

Kolejną grupą cech wyróżniających środowisko są wartości antropocentryczne, które można określić jako zespół elementów wpływających na aktywność człowieka. W pierwszej podgrupie zawarte są cechy wpływające na samopoczucie, psychikę i zdrowie ogólne. Te właściwości środowiska naturalnego warunkują jego wpływ na zdrowie ludzi. Druga podgrupa zawiera cechy odpowiedzialne za estetyczne, kulturowe i historyczne bodźce, ma wpływ na emocjonalne przeżycia wy-

² Bogactwo surowców naturalnych, wykorzystywane w procesach produkcyjnych, również może świadczyć o dużej wartości określonego terenu, umożliwiając działalność przemysłową; mogą one jednak stanowić istotną barierę w rozwoju turystyki.

kające z przebywania w określonym środowisku. Ponadto odniesienia do kultury, tradycji, religii i historii nadają środowisku indywidualny charakter, *genius loci*, co dodatkowo powoduje wzrost wartości środowiska³.

Rys. 1. Klasyfikacja wartości środowiska przyrodniczego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Krzymowska-Kostrowicka, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 39.

³ A. Wieczorkiewicz, *Apetyt turysty. O doświadczaniu świata w podróży*, Universitas, Kraków 2008, s. 225.

Trzecia grupa – wartości technokratyczne – obejmuje zasoby naturalne przydatne w procesach produkcyjnych, układ przestrzenny terenu wpływający na dostępność komunikacyjną, możliwość lokalizacji działalności gospodarczej czy prowadzenia działań obronnych, wreszcie sposób rozmieszczenia elementów środowiska eliminujący konflikty przy korzystaniu z nich⁴. Wartości te były najwyższej cennie w okresie rozkwitu gospodarki rynkowej oraz w tzw. cywilizacji industrialnej, która dominowała od końca XVIII do końca XX wieku, kiedy to podstawę tworzenia dochodu narodowego stanowił przemysł. Współcześnie kształtująca się cywilizacja wiedzy – postindustrialna, u której podstaw leży ekonomia rozwoju zrównoważonego i gospodarka oparta na wiedzy, wartości te stawia jednak na dalszym planie⁵.

Poza zaprezentowanymi wartościami środowisko posiada pewne cechy fizyko-chemiczne, które wpływają na jego stan. Należą do nich: czynniki meteorologiczne, w tym przede wszystkim promieniowanie słoneczne, promieniowanie jądrowe oraz dźwięki charakterystyczne dla określonego obszaru, substancje chemiczne i mikroorganizmy rozproszone w powietrzu. Tworzą one specyficzny dla danego środowiska bioklimat rekreacyjny. Ponadto zarówno elementy środowiska geograficznego (rzeźba terenu, warunki wodne, klimat oraz szata roślinna), jak też czynniki antropogeniczne dodatkowo oddziałują na wspomniany bioklimat, decydując w ostateczności o komforcie wypoczynku i rekreacji. Środowisko naturalne lub słabo przekształcone, wolne od zanieczyszczeń, często o wysokich walorach przyrodniczych, posiada bioklimat najlepiej dopasowany do potrzeb rozwoju turystyki.

3. Ograniczenia rozwoju turystyki na obszarach chronionych

Opisane funkcje, wartości i ich wpływ na człowieka powodują, że środowisko naturalne stanowi podstawę wszelkiej aktywności człowieka, w tym również rozwoju turystyki. Z ekonomicznego punktu widzenia należy zatem chronić środowisko, bowiem turystyka jest formą działalności gospodarczej, która posiada znaczący potencjał do kreowania wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. W całej Unii Europejskiej turystyka stanowi obecnie około 4% PKB, a w niektórych państwach członkowskich osiąga nawet 12% PKB (Malta). Jej pośredni udział w tworzeniu

⁴ A. Krzymowska-Kostrowicka, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 40–41.

⁵ Przedstawiona hierarchia wynika z obserwowanych już od końca XIX w. negatywnych zjawisk związanych z dynamicznym rozwojem techniki, zanieczyszczeniem środowiska, nadmierną eksploatacją surowców naturalnych, zwłaszcza nieodnawialnych lub trudno odnawialnych, eksplozją demograficzną i ekspansją przestrzenną człowieka. Wpływają one już teraz w istotny sposób na zahamowanie rozwoju społeczno-gospodarczego.

PKB szacowany jest w całej Wspólnocie na ponad 10% PKB, oferuje ona przy tym 12% wszystkich miejsc pracy⁶. Można zatem stwierdzić, że ograniczenia gospodarczego wykorzystania środowiska mają swoje uzasadnienie – ekologiczne, ekonomiczne, a także etyczne⁷.

Pogląd ten znajduje swoje odzwierciedlenie w prawodawstwie, zarówno wspólnotowym, jak i krajowym. Ustawa o ochronie przyrody wymienia różnorakie formy ochrony przyrody, wśród nich należy wyróżnić: parki narodowe, rezerwy przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochronę gatunkową roślin, zwierząt i grzybów⁸. Łącznie stanowiły one w 2008 roku 32,3% ogólnej powierzchni kraju⁹.

Najbardziej rygorystyczne ograniczenia aktywności człowieka występują na terenach parków narodowych, co wynika z ich charakteru i funkcji, jaką powinny spełniać. Park narodowy stanowi najwyższy stopień prawnej ochrony przyrody. Obejmuje obszar o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi. Na terenie parku ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe. Podstawowe funkcje, które spełniają parki narodowe są następujące: zachowanie występującej różnorodności biologicznej, zasobów przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, restytucja stanu przyrody oraz odtworzenie zniekształconych siedlisk roślin, zwierząt lub grzybów. Na terenach parków narodowych zabroniona jest, poza miejscami wyznaczonymi przez administrację parku, jakakolwiek aktywność człowieka, o ile nie służy ona badaniom naukowym lub ochronie przyrody¹⁰.

Rezerwy przyrody stanowią w ogóle niezmienione bądź słabo przekształcone przez człowieka tereny, ekosystemy, ostoje i habitaty oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, które posiadają szczególną wartość przyrodniczą i naukową. Na terenach rezerwatów przyrody również wprowadzono ustawowe zakazy, które całkowicie wyłączają lub istotnie ograniczają ruch turystyczny.

Niższy poziom ochrony przyrody występuje na terenach parków krajobrazowych. Stanowią one obszary chronione ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne, kulturowe i krajobrazowe. Podstawowym celem utworzenia i funkcjonowa-

⁶ *Komunikat Komisji: Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki europejskiej*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela, 19.10.2007, KOM(2007) 621 wersja ostateczna, s. 2.

⁷ Etyczne uzasadnienie ograniczenia gospodarczego wykorzystania środowiska wynika z konieczności zapewnienia trwałości środowiska jako jednego z warunków międzygeneracyjnej sprawiedliwości.

⁸ *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*, Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880, art. 6.

⁹ *Ochrona środowiska 2009*, GUS, Warszawa 2009, s. 284.

¹⁰ *Ustawa...*, *op.cit.*, art. 8.

nia parku krajobrazowego jest zachowanie i popularyzacja cennych elementów środowiska naturalnego w warunkach zrównoważonego rozwoju. Istotną cechą jest złagodzenie zakazu aktywności człowieka na terenach parków krajobrazowych. Dopuszczono dalsze prowadzenie działalności gospodarczej, z zastrzeżeniem przedsięwzięć uciążliwych dla środowiska. Jednak tego typu zadania – mogące znacząco wpływać na środowisko – są realizowane na terenach parków krajobrazowych o tyle, o ile dotyczą one celów publicznych.

Obszar chronionego krajobrazu stanowi kolejną formę prawnej ochrony przyrody. Obejmuje on tereny wyróżniające się krajobrazowo, mające duże znaczenie dla zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełniące funkcję korytarzy ekologicznych. Podobnie jak w przypadku parków krajobrazowych, mimo prawnej ochrony środowiska, pierwszeństwo mają inwestycje związane z celami publicznymi i w takich sytuacjach dopuszczalna jest nawet realizacja przedsięwzięć znacząco wpływających na stan środowiska.

Wraz ze wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej podjęte zostały zobowiązania do wyznaczenia obszarów Natura 2000 – specjalnej ochrony ptaków i siedlisk ważnych z punktu widzenia całej Wspólnoty. Na terenach wchodzących w skład sieci Natura 2000 dopuszczalne jest prowadzenie osadnictwa i działalności gospodarczej. Zabrania się jednak podejmowania działań mogących pogorszyć stan siedlisk roślin i zwierząt, pogorszyć integralność obszaru Natura 2000 lub jego powiązania z innymi obszarami chronionymi. Podobnie jak w przypadku wcześniej omawianych form prawnej ochrony przyrody, możliwe są wyłączenia z uwagi na realizowane cele publiczne¹¹.

Podsumowanie

Charakter obszarów przyrodniczo cennych bez wątpienia wyznacza istotne bariery aktywności człowieka na tych terenach. Należy stwierdzić, że ograniczenia te powinny być tym większe, im wyższa jest ich wartość przyrodnicza, większa bioróżnorodność, im częściej występują rzadkie gatunki fauny, flory oraz szczególne walory krajobrazowe. Z tych uwarunkowań powinien wynikać odpowiedni poziom prawnej ochrony przyrody.

Należy mieć przy tym na uwadze rolę, jaką mają do spełnienia omawiane obszary. Nie można postrzegać ich jako potencjalnego źródła nieograniczonego wzrostu podaży usług turystycznych, ale przede wszystkim jako środowisko, które jest podstawą prawidłowego funkcjonowania wielu ekosystemów. Te z kolei zapewniają konieczną dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego bioróżnorodność. Ekologiczna wartość obszarów przyrodniczo cennych jest dla współ-

¹¹ *Ustawa..., op.cit.*, art. 33 i 34.

czesnego człowieka zbyt wysoka, aby można było prowadzić rabunkową gospodarkę, charakterystyczną dla cywilizacji industrialnej. Warunek trwałości rozwoju wymaga ochrony terenów o wysokich wartościach przyrodniczych, stanowiących przecież często tzw. kapitał krytyczny¹², który warunkuje utrzymanie bioróżnorodności. Ponadto obszary o rzadkich walorach przyrodniczych są wartościami ponadczasowymi i ogólnoludzkimi¹³, a nie tylko własnością społeczności lokalnej, dlatego też nie mogą być środkiem do realizacji prywatnych interesów, naruszających przy tym dobro publiczne.

Mając na uwadze szczególną rolę obszarów przyrodniczo cennych, należy dążyć do społecznej akceptacji wprowadzanych koniecznych ograniczeń działalności człowieka – także w dziedzinie intensywnej aktywności turystycznej. Służyć temu powinna prowadzona edukacja środowiskowa, mająca na celu podniesienie świadomości ekologicznej społeczeństwa i w konsekwencji promocję turystyki zrównoważonej.

Sprzyjają temu światowe trendy w turystyce. Współcześnie nadrzędnym wyzwaniem dla sektora turystyki jest zachowanie jego konkurencyjności przy jednoczesnym uwzględnieniu zrównoważonego rozwoju¹⁴. Również polskie dokumenty strategiczne, określające przyszłe kierunki rozwoju, zawierają prognozy wzrostu atrakcyjności obszarów o szczególnych walorach turystycznych, popytu na ekoturystykę oraz zapotrzebowania na produkty naturalne¹⁵.

Należy zatem stwierdzić, że obszary przyrodniczo cenne mogą stać się także atrakcyjnymi miejscami recepcji turystycznej – w zakresie umożliwiającym zachowanie zasad zrównoważonego i trwałego rozwoju. Oferują one bowiem rzeczywiste możliwości rekreacji i wypoczynku, spełniając jednocześnie funkcję rezerwatu zasobów przyrodniczych i wysoko cenionych elementów krajobrazu. Dają przy tym lokalnym społecznościom szansę stabilnego wzrostu gospodarczego oraz utrzymania zatrudnienia.

¹² Kapitał krytyczny to zasoby niezbędne do reprodukcji życia, do których należą: warstwa ozonowa, bioróżnorodność, ekosystemy rzeczne, bagna i lasy pełniące funkcje habitatów.

¹³ I.B. Bielawska, *Podstawy turystyki i rekreacji w ekosystemach*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2001, s. 11.

¹⁴ *Komunikat Komisji...*, *op.cit.*, s. 3.

¹⁵ *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008–2015*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2008, s. 20.

**CONTROVERSIES OVER TOURISTIC DEVELOPMENT
ON ENVIRONMENTALLY VALUABLE AREAS**

Summary

The article refers to the current discussion on the tourism development on the areas rich in nature value. Their greatest value consists of richness of fauna and flora, landscapes variety and anthropocentric values affecting a human organism and forming human behavior. These are areas of wide biodiversity, a small degree of dimensional change and a low pollution level, which does not disturb the functioning of primary ecosystems.

According to the author, determined priority has natural environment over any human activity. Therefore, touristic activity should subject limitations in accordance with sustainable development rules. Under such a condition areas environmentally valuable can become attractive places of touristic receptions. Moreover, they offer a real capability of recreation as well as refreshment and at the same time function as reservations of natural resources and simultaneously highly valued elements of landscape. They give a chance of stable economic growth of local community.

Translated by Marcin Łuszczuk